

*Dorota Karkut***Problematyka tożsamości narodowej, regionalnej
na lekcjach języka polskiego – dylematy i perspektywy**

Tożsamość jednostki kształtowana jest w toku rozwoju społecznego, intelektualnego i kulturowego przez środowisko, w którym przebywa, ludzi, którzy ją otaczają, sytuacje, które zmieniają jej poglądy. Jerzy Nikitorowicz pisze: „tożsamość można określić jako spotkanie teraźniejszości z przeszłością i antycypowaną przyszłością. Poznanie samego siebie jest niezbędne w świecie kultury masowej, poza tym rozumienie siebie daje szansę rozumienia innych, daje szansę integracji międzykulturowej”¹.

Tożsamość a ponowoczesność

Globalizacja, jako cecha społeczeństw ponowoczesnych, przynosząc chaos aksjo-normatywny, komercjalizację kultury, stawia człowieka przed koniecznością odkrywania źródeł własnej tożsamości. To ważne i trudne zadanie wymaga refleksyjnego podejścia do kategorii wspólnot lokalnych, narodowych. Im bardziej odczuwamy skutki globalizacji, tym bardziej uświadamiamy sobie potrzebę więzi lokalnych. Jak twierdzi Leon Dyczewski: „im bardziej nasila się proces globalizacji [...], tym silniejsze stają się tendencje do zachowania własnej tożsamości u wielkich i małych narodów, a także u społeczności lokalnych. Uruchamiają się mechanizmy obronne własnej tożsamości kulturowej”².

Zofia Budrewicz, pisząc o kryzysie kultury, „odchodzeniu w niepamięć tradycji kultury narodowej”, przywołuje opinie antropologów i pedagogów, którzy diagnozują, że w ponowoczesnym świecie pojawiła się „nowa świadomość kulturowa człowieka, tzn. bez pamięci komunikatywnej, czyli bez wartości przekazywanych z pokolenia na pokolenie”³. Jest to bardzo ważny problem, z punktu widzenia kształtowania się systemu wartości i orientacji życiowych młodzieży. Tożsamość

¹ J. Nikitorowicz, *Pogranicze, tożsamość, edukacja międzykulturowa*, Białystok 2001, s. 68.

² L. Dyczewski, *Trwałość i zmienność kultury polskiej*, Lublin 2002, s. 222.

³ Z. Budrewicz, *Pamięć i kultura w edukacji polonistycznej. Wczoraj i dziś*, [w:] *Kłopotliwe pamiątki. Trud dziedziczenia*, red. Z. Budrewicz, M. Sienko, Kraków 2012, s. 17.

współczesnego młodego pokolenia, określanego przez Zbyszka Melosika pojęciem „globalny nastolatek”, w nikłym stopniu określają wartości narodowe, a w znaczącym kultura popularna i mass media oraz ideologia konsumpcji⁴.

Dlatego wyzwaniem dla nauczycieli jest uświadomienie uczniom, że związek z własnym regionem, identyfikacja z określoną wspólnotą daje młodemu człowiekowi poczucie pewności życiowej, kieruje uwagę na zachodzące wokół niego procesy polityczne, ekonomiczne i społeczne. Sprzyja także kształtowaniu się poczucia więzi z innymi, szerszymi wspólnotami – jaką jest naród i wspólnota europejska.

Tożsamość narodowa

Antonina Kłoskowska określa tożsamość narodową jako postawę ludzi odnoszącą się do własnej grupy kulturowej, z której wynika „świadomość pewnej odrębności od obcych i poczucie związku z grupą swoich oraz świadomość ciągłości, historycznego trwania tej grupy i jej zbiorowej filiacji – wywodzenia się od wspólnych przodków lub przodka”⁵. Z kolei Kazimierz Łastawski za najistotniejsze cechy tożsamości narodowej uznaje: dziedzictwo kulturalne narodu, trwałą i świadomą odrębność ludzi określonego terytorium, wspólnotę językową, charakterystyczne obyczaje i zwyczaje oraz emblematy i symbole utrwalające pamięć o wspólnotcie⁶.

Podstawą tożsamości narodowej jest kultura, ułatwiająca narodowi trwanie. Dzieła kultury, język, obyczaje oraz utrwalone społecznie wartości, idee, symbole i wzory tworzą kod kulturowy określający narodową tożsamość Polaków. Henryk Gradkowski, odwołując się do filozofii chrześcijańskiej, pedagogiki w duchu wartości, wymienia przykłady z dziejów polskiej literatury, ukazujące „obrazy świętości, które zapewniły nam narodową tożsamość”⁷. W opinii badacza twórczość takich poetów, jak: Herbert, Różewicz, Szymborska, Mickiewicz, Wojtyła, Konopnicka, Tuwim i Miłosz, Rej, czy Kochanowski – stanowi o naszej tożsamości narodowej, gdyż są to „symboliczne słupy milowe – dla umiłowania kraju, manifestujące się w zasługach dla rozwoju języka literackiego”⁸. Ten nakreślony kanon kultury

⁴ Zob. Z. Melosik, *Kultura popularna i tożsamość młodzieży. W niewoli władzy i wolności*, Kraków 2013, s. 141. Warto też odwołać się do badań socjologicznych Krystyny Szafranec, przeprowadzonych w latach 2008–2009 na grupie trzynastolatków, szesnastolatków i dwiętnastolatków. Analiza świata wartości i orientacji życiowych uczącej się młodzieży prowadzi autorkę do wniosku, że na czoło wartości młodych Polaków wysuwa się udane życie rodzinne, przyjaźń, dobre wykształcenie, interesująca praca. W mniejszym stopniu badani identyfikują się z wartościami społecznymi, znacznie rzadziej charakteryzują się poprzez odniesienia wspólnotowe (do bliskich, do innych w ogóle, do religii, do kraju). K. Szafranec, *Orientacje życiowe uczącej się młodzieży*, [w:] *Młodzież jako problem i jako wyzwanie ponowoczesności*, red. K. Szafranec, Toruń 2011, s. 31–51.

⁵ A. Kłoskowska, *Tożsamość i identyfikacja narodowa w perspektywie historycznej i psychologicznej*, „Kultura i Społeczeństwo” 1996, nr 3, s. 134.

⁶ K. Łastawski, *Historyczne i współczesne wartości polskiej tożsamości narodowej*, „Słupskie Studia Historyczne” 2007, nr 13, s. 281.

⁷ H. Gradkowski, *W poszukiwaniu tożsamości... (pedagogika – filozofia – literatura)*, Jelenia Góra 2014, s. 130–131.

⁸ H. Gradkowski, *W poszukiwaniu tożsamości...*, s. 131.

narodowej współtworzy także polska ikonografia patriotyczna Grottgera, Matejki, Rodakowskiego, Kossaka, odwzorowująca obraz malowanych dziejów⁹, a dopełnia go muzyka Szopena. Te najbardziej reprezentatywne dzieła stanowią, zdaniem Gradkowskiego, „istotę naszej siły, która ustrzegła nas od wynarodowienia, bo zapewniła nam – przez dziesiątki lat – i mimo wszystko – także dzisiaj – umiłowanie naszego polskiego języka – w wydaniu najdoskonalszym, wykształconym przez jego koryfeuszy”¹⁰.

Tożsamość regionalna

Według Marka Szczepańskiego tożsamość regionalna stanowi szczególnie przypadek „[...] tożsamości społecznej i kulturowej zarazem opartej na tradycji regionalnej, odnoszącej się do wyraźnie zdefiniowanego i delimitowanego terytorium, regionu, jego specyficznych cech społecznych, kulturowych (symbolicznych), gospodarczych czy nawet topograficznych, wyróżniających go spośród innych [...]”¹¹.

Mówiąc o kształtowaniu się tożsamości regionalnej, na ogół myślimy w kategoriach wspólnot lokalnych. Wiąże się to z przejmowaniem wartości tkwiących w bezpośrednim geograficznym, przyrodniczym i kulturowym otoczeniu człowieka oraz postrzeganiem siebie jako członków wielkich i małych zbiorowości, tj. narodu, regionu, rodziny.

Zwrot ku „małym ojczyznom”, jako sposób na poszukiwanie składników konstytuujących tożsamość cyfrowych tubylców, stanowi wyzwanie edukacyjne, gdyż młodzi czują się skrepowani zasadami i normami sformułowanymi przez szkołę, buntują się przed presją kultury wysokiej, postrzeganej jako obowiązkowa i nudna. W dowolny sposób wybierają fragmenty rzeczywistości kulturowej, są sceptyczni wobec wszelkich idei, dalecy od refleksji i kontemplacji, od stawiania egzystencjalnych pytań. Melosik twierdzi, że „globalny nastolatek jest na «nieustannych wakacjach» od znaczeń i wartości typowej dla jego własnej społeczności i kultury”¹². Nie podzielam tego przekonania i nie mogę w pełni zgodzić się z tak pesymistyczną diagnozą, stawianą przez znanego socjologa i pedagoga. Chciałabym jednak zwrócić uwagę na potrzebę włączania wartości narodowych w proces wspierania rozwoju osobowości młodego pokolenia, co wiąże się z wprowadzaniem w przestrzeń ojczystej kultury i wartości¹³. Uważam, że pogłębienie wiedzy o specyfice własnego regionu otwiera perspektywy dla ugruntowania poczucia tożsamości narodowej, bądź też – jak określa to Zofia Budrewicz – „poczucia narodowości wychowanków”¹⁴.

⁹ Zob. M. Porębski, *Malowane dzieje*, Warszawa 1962.

¹⁰ H. Gradkowski, *W poszukiwaniu tożsamości...*, s. 131.

¹¹ M. Szczepański, *Tożsamość regionalna – w kręgu pojęć podstawowych i metodologii badań*, [w:] *Badania nad tożsamością regionalną*, red. A. Matczak, Łódź–Ciechanów 1999, s. 8.

¹² Z. Melosik, *Kultura popularna i tożsamość młodzieży...*, s. 142–143.

¹³ Zob. I. Morawska, M. Latoch-Zelińska, *Wartości narodowe w rozumieniu gimnazjalistów i w nawiązaniu do edukacji*, [w:] *O wartościach i wartościowaniu. Historia – Literatura – Edukacja*, red. M. Karwatowska, A. Siwiec, Chełm 2012, s. 241–257.

¹⁴ Z. Budrewicz, „Więcej Słonimskiego, a mniej Sienkiewicza”? *Zagadnienie polskości w nauczaniu języka polskiego*, [w:] *Historia – Pamięć – Tożsamość w edukacji humanistycznej. T. 2: Literatura i kultura*, red. Z. Budrewicz, M. Sienko, Kraków 2013, s. 256.

Prowadzi także do wzbogacenia wartościami lokalnymi kultury ogólnonarodowej, co sprzyja kształtowaniu postaw patriotycznych.

Świadomość historyczna – fundamentem tożsamości narodowej i regionalnej

Tożsamość narodowa i regionalna kojarzona jest z przywiązaniem do historii. Historia stanowi bowiem solidny fundament tożsamości i suwerenności człowieka, „fundament – jak zauważa Zygmunt Zieliński – sięgający głęboko w głąb naszej kultury, państwowości, obyczaju, religii”¹⁵. Miejsce historii w życiu każdego człowieka określają wartości wyprowadzane z przeszłości. Są one podstawą świadomości historycznej, zdefiniowanej przez Jerzego Topolskiego jako „[...] funkcjonujący w toku ludzkiego działania (zarówno indywidualnego, jak i społecznego) zasób wiedzy i system ocen dotyczących przeszłości społeczeństwa”¹⁶. Ich źródłem jest również literatura odwołująca się do historii. Utrwalaniu ciągłości i świadomości historycznej służyły dzieła Kraszewskiego, Sienkiewicza, Mickiewicza, Żeromskiego. Ucząc w sposób barwny, atrakcyjny historii, budowały więź międzypokoleniową. Niektórzy twórcy, jak np. Słowacki, Wyspiański, Słonimski, Miłosz, Gombrowicz czy Herbert pokazywali, na czym polega patriotyzm, także i jego krytyczne oblicze.

Literatura pomaga w rekonstrukcji historii jako nośnik pamięci kulturowej. Obrazy pamięci kultury zapisane w tekstach literackich sprawiały, że historia nie była martwą literą, ale karmiła wyobraźnię. Dzieła te, pełniąc rolę kanonu literackiego, tworzą zbiorową tożsamość wspólnotową na poziomie lokalno-regionalnym i etniczno-narodowym.

W literaturze należącej do polskiego kanonu dominują **wartości polskiej tożsamości narodowej** – katolickiej; pozostałości tradycji szlacheckiej (sarmackiej), tradycji „przedmurza” Europy, etosu romantycznego, dążenia wolnościowe, tolerancji narodowej, religijnej. Na podstawie ważnych dzieł literatury polskiej Edmund Lewandowski wskazuje siedem charakterystycznych cech **syndromu etnicznego Polaków**: labilność i słabą wolę, przywiązanie do równości i wolności, skłonność do sejmikowania, prymat walki i zabawy nad pracą, wielkopańską dumę i zawiść, kompleks niespełnionych możliwości oraz światopogląd tolerancji i nadziei¹⁷.

Polacy, tak jak każdy naród, mają swoje wady, ale też liczne zalety, dlatego jedne i drugie nie mogą być zupełnie pominięte w budowaniu poczucia tożsamości narodowej uczniów. Kształtowanie postaw społecznych, narodowych, religijnych, etycznych wymaga sięgnięcia w przeszłość, odwołania się do edukacji historycznej. Zygmunt Zieliński upomina się o edukację narodową opartą na fundamencie historycznym, historia – zdaniem badacza – spychana współcześnie na margines – jest ważnym narzędziem edukacji społecznej. Pisząc na temat szkolnej edukacji historycznej, Zieliński podkreśla rolę nauczyciela w kształceniu zainteresowań przeszłością. To od historyka w dużym stopniu zależy, czy potrafi w sposób elastyczny podejść do programu nauczania, aby: „przekonać ucznia, że historia to wcale nie nudne pałkowanie

¹⁵ Z. Zieliński, *Kłopoty z tożsamością. Historia na wysypisku*, Toruń 2014, s. 170.

¹⁶ J. Topolski, *Wstęp*, [w:] *Świadomość historyczna Polaków*, Łódź 1981, s. 5–6.

¹⁷ E. Lewandowski, *Charakter narodowy Polaków i innych*, Londyn–Warszawa 1995, s. 130–184.

dat, nazwisk i oderwanych od kontekstu zdarzeń, ale to przede wszystkim sposób na rozumienie miejsca, czasu, kultury i tradycji, w której żyję, którą współtworzę. Po prostu mam się dowiedzieć, dlaczego jestem ja, świat i ludzie takim, jakim jestem, jakimi jesteście. Jaką mamy spuściznę? Gdzie szukać wzorców?”¹⁸.

Szkolna narracja – polonistyczny i historyczny dyskurs kultury pamięci

Za niezbywalne składniki tożsamości narodowej i regionalnej uznaje się wspólne dziedzictwo historyczne i kulturowe. W edukacji polonistycznej Agnieszka Kania podkreśla „konieczność odejścia od stereotypów kulturowych, redefinicję zbiorowej tożsamości i podjęcie próby stworzenia młodym ludziom przestrzeni, w której sami dostrzegą wartość w kreowaniu swego poczucia tożsamości kulturowej, narodowej”¹⁹. Na podstawie stereotypowych treści przedmiotowych z języka polskiego oraz schematycznych sposobów omawiania lektur nie sposób bowiem przekonać młodego człowieka, że bardzo ważne, a wręcz niezbędne do identyfikacji jest włączanie się w dialog, dyskusję o sposobach rozumienia narodowego etosu i kategorii „polskości”.

W praktyce edukacyjnej odchodzi się od bezkrytycznego przyswajania czy narzucania wartości narodowych jako autorytarnych. Poloniści proponujący uczniom lekturę wybranych dzieł objętych kanonem, a ważnych dla Polaków, mają świadomość, że konieczna jest reinterpretacja narodowych wartości, ich aktualizacja, a nawet polemika z nimi. Dlatego podejmują działania skłaniające młodego człowieka do refleksji nad poczuciem własnej tożsamości w kontekście narodu²⁰.

Kluczową rolę w kształtowaniu tożsamości narodowej odgrywa pamięć narodowa, czyli świadomość wspólnej przeszłości, co podkreślał Jan Paweł II²¹. Jej elementy można odnaleźć m.in. w przestrzeni miasta, obiektach architektury, pomnikach historycznych, odwołując się do niej symbole państwowości (barwy narodowe, godło, hymn) i regionu (herby miast).

Zofia Budrewicz przekonuje, że współcześnie edukacja polonistyczna, nawiązując do założeń regionalnej edukacji kulturowej, musi wzmacniać „rolę kanonu literatury jako medium pamięci kulturowej”²². Kształtowanie kultury pamięci odbywa się, m.in. poprzez hermeneutyczne czytanie przestrzeni kultury jako miejsc pamięci. Krajobraz kulturowy, zabytkowe obiekty, kapliczki, cmentarze jako elementy dziedzictwa, nadają kulturze lokalnej i narodowej znaczenie w budowaniu tożsamości młodego pokolenia. Lokalna historia może być interesująca, gdy na-

¹⁸ Z. Zieliński, *Kłopoty z tożsamością. Historia na wysypisku*, Toruń 2014, s. 43–44.

¹⁹ A. Kania, „Polak młody” na lekcjach języka polskiego. *Edukacja polonistyczna a kształtowanie poczucia tożsamości narodowej*, Kraków 2015, s. 136. Zob. też: B. Myrdzik, *O kształtowaniu tożsamości narodowej w procesie edukacji polonistycznej. Refleksje i kontrowersje*, [w:] *W trosce o dobrą edukację. Prace dedykowane Profesor Jadwidze Kowalikowej z okazji 40-lecia pracy naukowej*, red. A. Janus-Sitarz, Kraków 2009.

²⁰ Widać to na podstawie programów i podręczników do nauczania języka polskiego w gimnazjum. Por. I. Morawska, M. Latoch-Zielińska, *Wartości narodowe w edukacji polonistycznej gimnazjalistów*, [w:] *Przeobrażenia w kulturze i edukacji na przełomie XX i XXI wieku*, red. M. Karwatowska, A. Siwiec, Chełm 2010, s. 257–270.

²¹ Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość*, Kraków 2005.

²² Z. Budrewicz, *Pamięć i kultura w edukacji polonistycznej...*, s. 29.

uczyciel zainspiruje do odkrywania i poznawania historycznych faktów związanych z dziejami kraju i regionu; proponując samodzielne poszukiwanie faktów z życia lokalnych bohaterów, np. osób związanych ze szkołą (patronów), odkrywanie historii nazw miejsc i ulic.

Projekt w edukacji narodowej i regionalnej

Moim zdaniem, na szczególną uwagę w pracy polonisty zasługuje **metoda projektu**, która łączy i utrwała w sposób świadomy wiadomości nie tylko z języka polskiego, ale także z historii i wiedzy o społeczeństwie. Według Mirosława Szymańskiego jest to metoda kształcenia prowadząca się do tego, że „zespół osób uczących się samodzielnie inicjuje, planuje i wykonuje pewne przedsięwzięcie oraz ocenia jego wykonanie [...]”. Najlepiej, jeżeli źródłem projektu jest świat życia codziennego, a nie abstrakcyjna nauka. Punktem wyjścia jest jakaś sytuacja problemowa, zmierzenie, podjęcie jakiejś inicjatywy, wytyczenie celu, punktem dojścia zaś – szeroko rozumiany projekt²³.

Tematy projektów powinny być zgodne z zainteresowaniami uczniów i odnosić się do tego, co im bliskie:

Oto Polska właśnie.
Piękna nasza Polska cała.
Polaków portret własny.
Kreowanie tradycji.
Historia. Tradycja. Tożsamość.
Dziedzictwo regionu – korzenie wartości uniwersalnych.
Cudze chwalicie...
Regionalizm i wielokulturowość.
Tradycyjne rzemiosło a współczesność.
Smaki i zapachy. Tradycje kulinarne regionu²⁴.

Dzięki starannie przemyślanym i zaplanowanym projektom, współczesna interpretacja dzieł z kanonu, respektująca twórcze czytanie, otwarcie na jednostkowość aktu lektury, pozwala na kształcenie podmiotowych relacji, odkrywanie wartości w tradycji. Nawet tak znany utwór jak *Pan Tadeusz* – sprawiający niemało trudności młodym czytelnikom – kieruje spojrzenie badaczy-uczestników projektu nie tylko na Soplicowo, jego mieszkańców, cechy ojczystej przyrody, historię i obyczaje. Czytając poemat Mickiewicza, uczniowie mogą nawiązać do własnej tradycji lokalnej. Staropolska gościnność, szlacheckie obyczaje czy opisy potraw to zagadnienia, które inspirują na przykład do podjęcia badań nad regionalnymi smakami małej ojczyzny²⁵.

²³ M.S. Szymański, *O metodzie projektów. Z historii, teorii i praktyki pewnej metody kształcenia*, Warszawa 2010, s. 61.

²⁴ Niektóre tematy wymienionych tu projektów można odnaleźć w publikacji *Region. Tożsamość. Edukacja*, red. J. Nikitorowicz, D. Misiejuk, M. Sobecki, Białystok 2005, s. 284–292. Wiele inspirujących pomysłów na projekty zawiera książka Eweliny Strawy-Kęsek, *Metoda projektu w edukacji polonistycznej*, Kraków 2015.

²⁵ Zob. *Smaki Kolbuszowszczyzny*, red. J. Gul-Bogacz, J. Müller, Kolbuszowa 2014.

Uczniowie w ramach projektów są zachęceni do poszukiwania literackich śladów w najbliższej okolicy, odbywają literackie podróże po Polsce szlakiem miejsc związanych z biografią pisarza, miejsc obecnych na kartach literatury, miejsc ważnych dla literatury (np. muzea, księgarnie, salony literackie, kawiarnie, kabarety).

Projekt daje nieograniczone możliwości i inspiruje, jak przekonują autorki poradnika dla nauczycieli, do różnorodnych działań. Mogą to być np.: wykonanie albumu ilustrowanego zdjęciami, plakatu albo kolażu, przygotowanie książki lub gazetki, wykonanie modelu czy makiety, tworzenie filmu bądź nagrania dźwiękowego, przedstawienia teatralnego, inscenizacji, zorganizowanie konferencji naukowej, wystawy, konkursu, festiwalu, happeningu, przygotowanie prezentacji multimedialnej²⁶. Albumy, prezentacje multimedialne, reportaże fotograficzne i filmowe pozwalają na refleksje o tym, jak uczniowie postrzegają swoją „małą” i „dużą” ojczyznę, rodaków oraz własny patriotyzm. Poznawanie tradycji odbywa się poprzez lekturę dobranych tematycznie i oświetlających się nawzajem dzieł literackich i innych tekstów kultury, m.in. filmów, malarstwa, muzyki. Nauczyciel, stwarzając sytuacje problemowe, zachęca do rzeczowej dyskusji o współczesnych postawach i problemach związanych z polskością. Ewelina Strawa-Kęsek podkreśla, że „uczniowie, realizując projekty, mogą spotkać się z przedstawicielami różnych kultur, mniejszości religijnych, etnicznych. Mają okazję poznać historię miejscowości, w której żyją, zauważyć zabytki (cmentarze, kościoły, pomniki), które są widowym znakiem wielokulturowej przeszłości ich małych ojczyzn”²⁷. Budowania tożsamości historycznej, narodowej i lokalnej uczą projekty edukacyjne, oparte także na grach dydaktycznych.

Gra historyczna – sposób na edukację regionalną

Szczególną odmianą edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego jest gra miejska, ciesząca się współcześnie coraz większą popularnością. Traktuje ona przestrzeń miasta jako planszę, ma charakter gry na orientację, zaś jej uczestnicy, poruszają się przy pomocy mapy niczym pionki, rozwiązując kolejno specjalnie przygotowane zadania na poszczególnych etapach. Jak podkreśla Agnieszka Kruszyńska, gra miejska, dzięki swojej atrakcyjnej formule, pozwala na poznanie zabytków i odkrywanie historii miasta i jego współczesnego oblicza. Gra nawiązująca do historii uznawana jest przez nauczycieli oraz uczniów za metodę sprzyjającą poszerzaniu wiedzy o danym mieście, miejscu oraz kulturze. Może być świetnym uzupełnieniem lekcji historii, języka polskiego i wiedzy o społeczeństwie, pełniąc rolę wychowania patriotycznego, kulturowego i historycznego. Dlatego coraz częściej stosuje się ją w edukacji na rzecz dziedzictwa kulturalnego, wpływa bowiem na „kształtowanie wśród młodych ludzi poczucia własnej tożsamości regionalnej, umożliwiając im kontakt z własnym dziedzictwem kulturowym, wartościami i treściami regionalnymi”²⁸.

²⁶ A. Mikina, A. Zając, *Metoda projektu nie tylko w gimnazjum. Poradnik dla nauczycieli i dyrektorów szkół*, Warszawa 2012, s. 28.

²⁷ E. Strawa-Kęsek, *Metoda projektu...*, s. 93.

²⁸ A. Kruszyńska, *Gra miejska – animacyjna forma edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe. Historia. Dziedzictwo regionalne. Muzyka, literatura, sztuka i media*, red. K. Ratajczak, Poznań 2015, s. 81. Zob. też: *Ślady przeszłości – gry terenowe po Warszawie*, red. M. Hajdukiewicz, Z. Naruszewicz, Z. Szopowska, Warszawa 2008.

Interesująca gra miejska pod hasłem „Kolbuszowa w okresie okupacji” została przeprowadzona 22 września 2016 roku na terenie małej miejscowości w województwie podkarpackim. Nad organizacją tego przedsięwzięcia czuwało Regionalne Towarzystwo Kultury im. J.M. Gosłara w Kolbuszowej we współpracy z Miejską i Powiatową Biblioteką Publiczną w Kolbuszowej. Celem gry było poznanie przez młodzież historii miasta w okresie II wojny światowej. Rywalizujące ze sobą zespoły ze szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych z Kolbuszowej miały za zadanie przejście ośmiu punktów wyznaczonych na obszarze miasta, nawiązujących do czasów okupacji hitlerowskiej. Uczestnicy podążali śladami wydarzeń oraz postaci, które odegrały znaczącą rolę w dziejach regionu: Kolbuszowski wrzesień 1939, Bitwa o Kolbuszowę, Jan Bytnar „Rudy”, ks. Antoni Dunajecki, Zamach na Włodzimierza Halickiego, Getto w Kolbuszowej, Sprawiedliwi Wśród Narodów Świata, Akcja „Burza” 1944. Zespoły w każdym z punktów otrzymały materiały źródłowe, na podstawie których zapisały w karcie gry odpowiedzi na pytania. Wygrywał ten zespół, który odpowiedział poprawnie na największą liczbę pytań i ukończył grę w najszybszym czasie. Oprócz wiedzy i zdolności szybkiego przyswajania wiadomości o zwycięstwie zdecydowała również przyjęta strategia, polegająca na kolejności odwiedzenia poszczególnych punktów na mapie²⁹.

Tradycja narodowa i regionalna a problem wielokulturowości

Edukacja polonistyczna wprowadza w wielokulturowość³⁰, otwiera na hierarchie wartości, dorobek cywilizacyjny innych ludzi, ich kultur. Czytanie dzieł literackich, dostrzeganie symboli kulturowych, znaków tradycji i konfliktów wartości prowadzi do doświadczenia świata i siebie³¹. Stanowi o rozwoju tożsamości osobowej, narodowej, regionalnej, także w odniesieniu do Innego, jego różnorodności kulturowej i religijnej. Potrzeba przynależności do wspólnoty narodowej i lokalnej oraz przywiązanie do tradycji historycznej i kulturowej nie powinny być postrzegane jako przeszkody dla dialogu i porozumienia międzykulturowego. Są one podstawą edukacji międzykulturowej, definiowanej przez Iwonę Morawską jako: „Systemowe działania oświatowe, ukierunkowane na przygotowanie człowieka do funkcjonowania w warunkach zderzenia lub przenikania się kultur, kształtowanie rozumienia odmienności, jakie mogą występować w lokalnym wymiarze kultury (jako jej subkultury), oraz tych, które dotyczą społeczności odległych przestrzenie, mentalnie, wyznaniowo”³².

Ogromne znaczenie w refleksji polonistycznej nad międzykulturowością ma dobór lektur, np. dokumentów z życia osobistego (biografii, listów, fragmentów

²⁹ Więcej informacji <http://biblioteka.kolbuszowa.pl/index.php/aktualnosci/informacje/kolbuszowa/1359-gra-miejska-o-ii-wojnie-wiatowej.html> [dostęp: 20.10.2016].

³⁰ Por. *Dialog kultur w edukacji*, red. M. Karwatowska, B. Myrdzik, Lublin 2009; *Oswajanie inności w edukacji polonistycznej*, red. E. Dunaj, B. Myrdzik, Lublin 2010; *Edukacja polonistyczna wobec Innego*, red. A. Janus-Sitarz, Kraków 2014.

³¹ Zob. B. Myrdzik, *Zrozumieć siebie i świat: szkice i studia o edukacji polonistycznej*, Lublin 2006.

³² I. Morawska, *Dialog kultur jako wyzwanie edukacyjne*, [w:] *Dialog kultur w edukacji*, red. B. Myrdzik, M. Karwatowska, Lublin 2009, s. 95.

autobiografii), dzięki którym uczeń zyskuje nie tylko wiedzę o bohaterach, ale także rozwija zainteresowania czytelnicze, kształtuje poglądy. Ma szansę na indywidualne spotkanie z drugim człowiekiem, przeżywanie jego historii, co w konsekwencji może prowadzić do refleksji nad światem wartości.

Na szczególną uwagę zasługuje analiza literatury regionalnej, utrwalającej pamięć o postaciach historycznych pochodzących z własnej miejscowości, pozwala bowiem na kształcenie postaw związanych z poczuciem tożsamości i identyfikacją z miejscem zamieszkania. Jako przykład chciałabym zaproponować wspomnienia matki Janka Bytnara – bohatera lektury *Kamienie na szaniec*, która opowiada o swoim dzieciństwie spędzonym w Kolbuszowej³³. Zdzisława Rechul-Bytnar przywołuje obraz rodzinnej ulicy Nowe Miasto z początków XX wieku, opisuje także nieufność i niechęć w relacjach katolików ze społecznością żydowską, która w owych czasach stanowiła ponad połowę mieszkańców³⁴.

Ukazanie wieloetnicznej przeszłości miasta skutkuje pogłębieniem wiedzy na temat własnego regionu. Nauczanie o wielokulturowości i lokalnej historii to zwrócenie uwagi na kwestię obecności Żydów w przestrzeni miasta, ich rolę w kulturze, gospodarce, polityce, co wydaje się cenne, gdyż uczy szacunku, tolerancji i pozwala zweryfikować poglądy na temat obcych. Zachęca też do refleksji nad złożonymi dziejami oraz teraźniejszością Kolbuszowej.

Podobny przekaz można odczytać, analizując herb miasta nad Nilem.

Herb Kolbuszowej

Godło herbu Kolbuszowej składa się z trzech elementów: krzyża, dwóch dłoni splecionych w uścisku i gwiazdy Dawida. Symbolika tego przedstawienia wydaje się oczywista: „krzyż oznacza chrześcijańskich mieszkańców miasta, gwiazda Dawida – Izraelitów, a splecione w uścisku dłonie – pojednanie, zgodę i połączenie w pracy dla wspólnego dobra”³⁵. Jednak badacze – historycy – są zdania, że herb Kolbuszowej nawiązuje do tzw. „ugody kolbuszowskiej” z 1753 roku, kiedy to dokonano

³³ Z.J. Rechul-Bytnar, *Moja rodzinna ulica – kolbuszowskie Nowe Miasto w początkach obecnego stulecia*, „Rocznik Kolbuszowski” 2001, nr 5.

³⁴ Nawiązuje m.in. do słynnego pogromu, jaki miał miejsce w Kolbuszowej 6 maja 1919 roku, kiedy to rozbastwieni chłopcy zabili dwunastu Żydów, rabując ich sklepy i domy. Zob. Z.J. Rechul-Bytnar, *Moja rodzinna ulica – kolbuszowskie Nowe Miasto...*, s. 201–203.

³⁵ W. Helwin, W. Walat, *Herb miasta Kolbuszowa. Studium socjologiczno-historyczne*, Rzeszów 2009, s. 94.

podziału ordynacji ostrogskiej między Tarnowskich, Tyszkiewiczów, Ostrogskich i Zasławskich. Znaki heraldyczne w herbie miasta symbolizują rody, które podzieliły ordynację: dwie dłonie w uścisku i krzyż maltański – symbol braterstwa i solidarności, sześcioramienna złota gwiazda – znak wolności i wzniosłych czynów, która widnieje w herbie hrabiów Tyszkiewiczów i Tarnowskich (właściciele Kolbuszowej).

Według opinii Wiktorii Helwin i Wiesława Walata zatwierdzona przez władze samorządowe w 2000 roku zmiana znaków heraldycznych (m.in. wprowadzenie gwiazdy Dawida) i ich znaczeń w herbie miasta jest wyrazem legendy, która nie ma uzasadnienia historycznego. Jak twierdzą historycy „w przypadku Kolbuszowej, to nie legenda miejska powinna być podstawą do tworzenia tak ważnego dla każdego miasta wizerunku, jakim jest herb, lecz jego historia i symbole historyczne mu przynależne. [...] Herb miasta Kolbuszowa przyjęty w 2000 roku jest wytworem czasów, w których powstał, tj. wpisał się w nurt postmodernizmu z jego cechami – chaosem i ahistoryzmem”³⁶.

Kontrowersyjne opinie odnośnie symboli heraldycznych znajdujących się w herbie Kolbuszowej mogą być inspiracją do aktywności poznawczej i zachęcić uczniów do badań nad tą problematyką. Herb jest znakiem tożsamości wspólnoty, a jego symbolika wynika z historycznych i cywilizacyjnych uwarunkowań. Dlatego dobrze wykorzystany dla celów edukacyjnych herb może służyć pogłębieniu identyfikacji młodych ludzi ze swym miejscem zamieszkania. Poznanie jego genezy, analiza treści ikonograficznej stwarza dla nauczyciela dogodną perspektywę, by zainteresować młodzież historią i kulturą regionu.

Wojciech Burszta mówi o trzech poziomach rozumienia wielokulturowości. Pierwszy dotyczy stwierdzenia faktu, jakim jest zróżnicowanie kulturowe oraz istnienie odrębnych grup etnicznych i religijnych w danej społeczności. Drugi wiąże się ze świadomością społeczną wyznaczającą normy i reguły aprobujące wielokulturowość, zaś trzeci poziom przyjmuje wymiar ideologiczny, a jego celem jest promowanie różnych form edukacyjnych na rzecz dialogu międzykulturowego³⁷. Do czynników kształtujących wielokulturowość należą szkoła, dom rodzinny, region oraz własne poszukiwanie siebie. Jerzy Nikitorowicz zwraca uwagę na znaczenie edukacji międzykulturowej i odkrywanie Inności jako wartości. Zdaniem badacza Inny może być postrzegany nie tylko, jako słaby, uległy, z niską oceną, ale także jako niezrozumiały, niepokojący, wzbudzający lęk i zagrożenie, co może wywoływać antagonizmy oraz wrogie i agresywne zachowania. Napływ do Polski imigrantów zarobkowych, studentów zagranicznych czy uchodźców stawia nauczycieli w trudnej i wymagającej wysiłku sytuacji poszukiwania sposobów i form edukacji przygotowującej do odkrywania i rozumienia Innego. Zachodzi wówczas konieczność rozmowy o wartościach, takich jak tożsamość, osobiste bezpieczeństwo, tolerancja, obowiązek pomocy potrzebującym.

Warto dyskutować o granicach tolerancji i nietolerancji, sytuacjach, w których Inność może okazać się dla nas czymś ciekawym, stymulującym, wartościowym

³⁶ W. Helwin, W. Walat, *Herb miasta Kolbuszowa...*, s. 69.

³⁷ W.J. Burszta, *Od wielokulturowości do międzykulturowości z monokulturą w tle*, „Kultura Współczesna” 2008, nr 2, s. 20–21.

i twórczym³⁸. Wiąże się to z kształtowaniem postaw opartych na szacunku, dialogu, tolerancji i kompromisie, co wydaje się współcześnie trudne ze względu na zamieszki, agresywne zachowania niektórych grup mniejszościowych, coraz liczniejsze przypadki braku lojalności w stosunku do kraju osiedlenia się, co pokazują incydenty w Europie Zachodniej, w których uchodźcy wyrażają poparcie dla organizacji terrorystycznych. Jesteśmy narodem otwartym i tolerancyjnym, ciekawym innych kultur, lecz ludzie z reguły boją się tego, co jest im nieznanne, nowe, co może zagrażać dobru i bezpieczeństwu własnego kraju. Obawiamy się konfliktów religijnych i obyczajowych. Nie wszyscy uciekinierzy są agresywni, ale niekoniecznie chcą się z nami asymilować. Istotne jest, aby budować uniwersalne wartości, jednocześnie szanując czyjąś odmienność.

Tożsamość narodowa i regionalna – wyzwaniem dla edukacji polonistycznej

Tożsamość narodowa, regionalna, jako zbiór przekonań o przynależności do określonego narodu, regionu i wynikających z nich wartości i postaw, stanowi podstawę tożsamości człowieka. Na jej treść składa się także postrzeganie dziejów własnego narodu, regionu, zespół wyobrażeń o jego przeszłości, teraźniejszości i przyszłości. Kształcenie tożsamości narodowej i regionalnej wydaje się szczególnie istotne w obliczu wyzwań komunikacji zglobalizowanej i mediatyzowanej. W epoce globalizacji, postępującego pluralizmu i wielokulturowości przed edukacją polonistyczną stoją ogromne możliwości i wyzwania. Do najważniejszych należy niewątpliwie budowanie świadomego i trwałego poczucia tożsamości narodowej i regionalnej współczesnych młodych ludzi, którego fundamentem jest świadomość historyczna oraz więź emocjonalna z narodową i społeczno-kulturową wspólnotą.

Jak zatem kształcić poczucie tożsamości wspólnotowej młodzieży, oparte na aksjologii dziedzictwa kultury regionalnej i narodowej? Jaki zasób wiedzy, umiejętności i postaw, pozwalających na poznawanie składników konstytuujących tożsamość lub skłaniających do jej poszukiwania, przekazywać w toku edukacji polonistycznej? W jaki sposób można wypełnić przestrzeń między globalnością a lokalnością – między patriotyzmem lokalnym a europejskością? W jaki sposób przemówić do cyfrowych nastolatków, jak pobudzić nastoletnich do refleksji, zachęcić do działania i aktywności w wybranych aspektach życia społecznego, narodowego, kulturalnego?

Przedstawione tu propozycje i refleksje metodyczne pokazują, że rozwijanie tożsamości regionalnej, narodowej i ponadnarodowej we współczesnej szkole wymaga od nauczyciela odejścia od sztywnego trzymania się podręczników i realizowania własnego programu. Wiąże się z postawą kreatywności, wymaga też odniesienia do zainteresowań młodych ludzi, a czasem nawet sięgnięcia do popkultury³⁹.

³⁸ J. Nikitorowicz, *Próba określenia przedmiotu edukacji międzykulturowej*, [w:] *Region. Tożsamość. Edukacja...*, s. 17.

³⁹ Jako przykład można wskazać *Kanał popularnonaukowy na YouTube Historia bez cenzury*, mający blisko 300 tys. subskrybentów i ponad 18 mln wyświetleń. Przekazuje on wiedzę historyczną w sposób przystępny i nietuzinkowy, opiera się nie tylko na faktach, ale też i anegdotach. Jego autorzy mówią o tym, czego na pewno nie usłyszymy na lekcjach historii, w specyficznym młodzieżowym języku. Twórcy tego przedsięwzięcia to laureaci nagrody

Bibliografia

- Budrewicz Z., *Pamięć i kultura w edukacji polonistycznej. Wczoraj i dziś*, [w:] *Kłopotliwe pamiątki. Trud dziedziczenia*, red. Z. Budrewicz, M. Sienko, Kraków 2012.
- Budrewicz Z., „Więcej Słonimskiego, a mniej Sienkiewicza”? *Zagadnienie polskości w nauczaniu języka polskiego*, [w:] *Historia – Pamięć – Tożsamość w edukacji humanistycznej. T. 2. Literatura i kultura*, red. Z. Budrewicz, M. Sienko, Kraków 2013.
- Burszta W.J., *Od wielokulturowości do międzykulturowości z monokulturą w tle*, „Kultura Współczesna” 2008, nr 2.
- Dialog kultur w edukacji*, red. M. Karwatowska, B. Myrdzik, Lublin 2009.
- Edukacja polonistyczna wobec Innego*, red. A. Janus-Sitarz, Kraków 2014.
- Gradkowski H., *W poszukiwaniu tożsamości... (pedagogika – filozofia – literatura)*, Jelenia Góra 2014.
- Kania A., „Polak młody” na lekcjach języka polskiego. *Edukacja polonistyczna a kształtowanie poczucia tożsamości narodowej*, Kraków 2015.
- Kłoskowska A., *Tożsamość i identyfikacja narodowa w perspektywie historycznej i psychologicznej*, „Kultura i Społeczeństwo” 1996, nr 3.
- Kruszyńska A., *Gra miejska – animacyjna forma edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe. Historia. Dziedzictwo regionalne. Muzyka, literatura, sztuka i media*, red. K. Ratajczak, Poznań 2015.
- Melosik Z., *Kultura popularna i tożsamość młodzieży. W niewoli władzy i wolności*, Kraków 2013.
- Morawska I., Latoch-Zielińska M., *Wartości narodowe w edukacji polonistycznej gimnazjalistów*, [w:] *Przeobrażenia w kulturze i edukacji na przełomie XX i XXI wieku*, red. M. Karwatowska, A. Siwiec, Chełm 2010.
- Morawska I., Latoch-Zielińska M., *Wartości narodowe w rozumieniu gimnazjalistów i w nawiązaniu do edukacji*, [w:] *O wartościach i wartościowaniu. Historia – Literatura – Edukacja*, red. M. Karwatowska, A. Siwiec, Chełm 2012.
- Myrdzik B., *O kształtowaniu tożsamości narodowej w procesie edukacji polonistycznej. Refleksje i kontrowersje*, [w:] *W trosce o dobrą edukację. Prace dedykowane Profesor Jadwidze Kowalikowej z okazji 40-lecia pracy naukowej*, red. A. Janus-Sitarz, Kraków 2009.
- Nikitorowicz J., *Pogranicze, tożsamość, edukacja międzykulturowa*, Białystok 2001.
- Region. Tożsamość. Edukacja*, red. J. Nikitorowicz, D. Misiejuk, M. Sobiecki, Białystok 2005.
- Strawa-Kęsek E., *Metoda projektu w edukacji polonistycznej*, Kraków 2015.
- Szczepański M., *Tożsamość regionalna – w kręgu pojęć podstawowych i metodologii badań*, [w:] *Badania nad tożsamością regionalną*, red. A. Matczak, Łódź–Ciechanów 1999.
- Zieliński Z., *Kłopoty z tożsamością. Historia na wysypisku*, Toruń 2014.

Grand Video Awards (pierwszego polskiego konkursu dla najlepszych youtuberów) w kategorii „Wideo popularnonaukowe” <https://www.youtube.com/user/HistoriaBezCenzuryMB>. Zob. też książkę W. Drewniaka, *Historia bez cenzury*, Kraków 2016, przedstawiającą barwne życie postaci historycznych, od Chrobrego po Piłsudskiego.

Issues of the national and regional identity on lessons of Polish – dilemmas and perspectives**Abstract**

In the article, I presented purposes and methods of training the national and regional identity in teaching Polish. I am basing my theoretical deliberations on the interdisciplinary approach, referring to the opinion of educationalists of Polish language and history and to the publications in the field of anthropology and sociology. In my opinion, at the work of a specialist in Polish studies a method of the project is deserving the particular attention. It combines and consolidates in a conscious way the knowledge of Polish, history and civics. The urban game, allowing for the forming of the local identity and the learning of the culture of remembering is an equally interesting educational solution.

Key words: historical consciousness, the national identity, the regional identity, the educational project, the urban game

Dorota Karkut – doktor, pracuje w Zakładzie Metodyki Nauczania Literatury i Języka Polskiego na Uniwersytecie Rzeszowskim. Jej zainteresowania naukowe dotyczą problematyki integracji kształcenia humanistycznego. Jest autorką publikacji z zakresu związków literatury z muzyką, malarstwem i historią w edukacji polonistycznej, zorientowanej na rozwój świadomości kulturowej i aksjologicznej uczniów. Współredaktor książki *Kształcenie literacko-kulturowe w dobie kultury masowej polisensorycznej* (2010), autorka monografii *Malarstwo jako kontekst literatury i języka polskiego w doświadczeniach uczniowskiego odbioru* (2013).